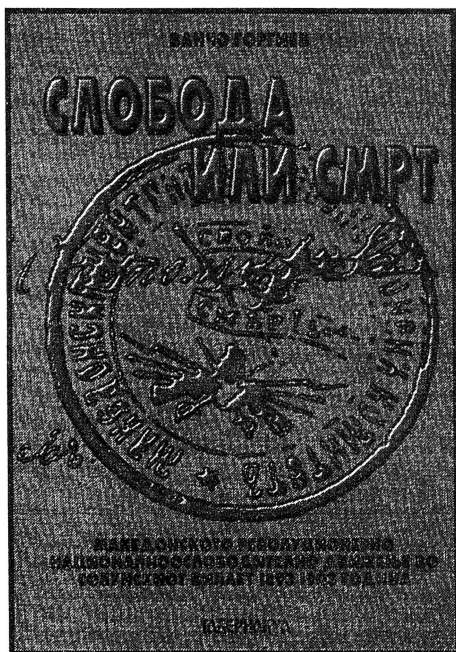

**Ванчо Ѓорѓиев: СЛОБОДА ИЛИ СМРТ, /Македонското
револуционерно националноослободително движење во Солун-
скиот вилает (1893-1903) /, Табернакул, Скопје, 2003 г., 580**

Книгата со наслов **Слобода или смрт** и поднаслов **Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает (1893-1903 г.)**, се појави во издание на реномираната издавачка куќа **Табернакул**. Во улога на коиздавач се јавува Институтот за историја при Филозофскиот факултет во Скопје.

При определувањето на насловот, авторот очигледно бил инспириран од познатата девиза на МРО, која уште на стартот на историската 1903 година се преточи во наслов на истоимениот хектографиран лист на

П.К.Јаворов. Подоцна, во 1979 година и Мерсија Макдермот ќе ја земе за наслов на својот биографски труд за Гоце Делчев. Конкретно, од научен аспект треба да се преферира насловот на одбранетата докторска дисертација на В. Ѓорѓиев во април 2002 година, кој во публикацијава фигурира како поднаслов. Во секој случај, насловот на публикуваната книга **Слобода или смрт** треба да се третира само како орнаментална рамка за ова несекоедневно, вонсериско научно остварување.

Монографија **Слобода или смрт** со поднаслов **Македонското револуционерно националноослободително движење (1893-1903 г.)** третира круцијална проблематика од поновата македонска историја. Базирана е на 45 архивски фондови и збирки, на обемна публикувана документација и преобилна литература. Содржи 580 страници. За илустрација ќе наведеме дека содржи и 3200 фусноти, коешто претставува најдобар доказ за нејзината цврста научна фундираност. По урнек, пред сè, на Мерсија Макдермот, авторот Ванчо Ѓорѓиев низ содржината, пред речиси секој позначаен наслов, сместил, во вид на мото, мисли на познати личности, фрагменти од документи, куси изводи од тогашниот печат. Освен тоа, монографијата обилува со бројни фотографии, факсимили од документи и неколку карти,

коешто придонесува за солидна илустрација на трудот.

Обемноста на трудот произлегува од длабинското понирање на авторот и неговиот стремеж за расветлување на широк спектар за проблеми. Она што импонира е авторовиот аналитички приод, неговиот критички однос кон постојната литература, смислата за синтеза, концизната мисла, коректниот стил и јазик.

Монографијата содржи вовед (3-5 стр.), девет поглавја (7-529 стр.), од кои последните седум се различени на поднаслови, заклучок (531-539 стр.), селективен преглед на консултирани извори и литература (541-552 стр.) и индекс (553- 576 стр.).

Во кустиот вовед, авторот ги наведува причините за неговата определба за проучување и расветлување на оваа комплексна проблематика. Богатата изворна документација од домашна и странска провениенција, како и обемната литература, му овозможиле успешно да ја реализира зацртаната задача.

Во првата глава, Македонија во светлината на дипломатските односи помеѓу големите сили (1878-1903 г.) / 9-27 стр./, Ѓорѓиев ги презентира настаните сврзани за односот на големите сили кон македонското прашање во посочениот временски интервал, почнувајќи од Берлинскиот конгрес (1878 г.) и завршувајќи со Мирцштегската реформска програма (1903 г.).

Во втората глава, Македонија во балканските политички лавиринти (1878-1903 г.) /31-48 стр./, авторот ги анализира аспирациите и акциите на балканските државички во определениот временски период. Притоа констатира: „Додека во периодот од 1878 до 1903 година кај големите сили се

забележува позитивистички став по однос на македонското прашање, кој постепено еволуирал кон автономија, кај балканските држави ситуацијата е поинаква. Тие настојувале да ги зацврстат своите пропаганди во Македонија. Во исто време, во преговорите со останатите држави секоја настојувала да обезбеди признавање на своите претензии и определување на сферите на влијанија како основа за идната делба. Резултат на таквата политика биле балканските војни и поделбата на Македонија.“(48)

Со третата глава, Општествено-економските околности во Солунскиот вилает /51-90 стр./, Ванчо Ѓорѓиев конкретно навлегува во расветлувањето на поставената тематика. Притоа се задржува на администрацијата, населението, чифлигарскиот аграрен систем, даночните обврски, земјоделството, индустријата, трговијата. Посебно се осврнува и на разбојништвото.

Солунскиот вилает се појавил на историската сцена кон крајот на јуни 1867 година, согласно административната реформа, која била значаен сегмент на реформите од ерата на Танзиматот. „Во 1868 година Солунскиот вилает зафаќал површина од 19698 квадратни англиски милји и 1028141 жител, или 52 жители на квадратна милја.“(52) Величината на вилаетот варираше со текот на времето. „Повеќето од тие промени биле во рамките на самиот Солунски вилает, па според тоа не влијаеле битно врз настаните. Посуштествена промена во тој поглед претставува одделувањето на велешката каза од Солунскиот вилает и нејзино приклучување кон Скопскиот санџак во рамките на Косовскиот вилает во 1900 година. Во деведесет-

тите години на 19 век Солунскиот вилает ја опфаќал јужна и источна Македонија. Тој се делел на 3 санџаци: Солунски, Серски и Драмски, со вкупно 26 кази.“(54) Авторот подробно се осврнува на административната управа во вилаетот. Потенцира дека во времето на појавата на МРО на чело на вилаетот се наоѓал Зихни-паша. Во периодот што следувал, во есента 1895 година краткотрајно го наследил Хасан Фехми-паша, кој по еден месец бил заменет со Риза-паша. Најдолго, во 1902 година, на постот солунски валија се задржал Тефик-паша. Него го заменил повторно назначениот Хасан Фехми-паша. Меѓутоа, валијската позиција ослабнала по доаѓањето на Хусеин Хилми паша „за главен инспектор на трите македонски вилаети“.(59) Натаму, Ѓорѓиев, врз база на статистички показатели од „разновидна провениенција“ го третира бројот и составот на населението во Солунскиот вилает. Посебен акцент е ставен на чифлигарскиот аграрно-правен систем. Се задржува и на даночниот систем. Подробно се осврнува и на аграрното и сточарското производство. За негово унапредување во 1888 година била основана Земјоделската банка. Специјално го анализира и индустриското производство. Констатира дека „во Солун егзистирале повеќе акционерски друштва и финансиски корпорации со привилегиран монополски статус“.(81) Акцентира дека „Солун со своето пристаниште бил најголем трговски центар на Македонија, а во Османската империја го заземал второто место, веднаш по Цариград“.(82) Ја проследува надворешно-трговската размена преку солунското и кавалското пристаниште, а кон крајот на 19 век и

преку разгранетата железничка мрежа. На крајот од ова поглавје се задржува и на разбојништвото кое „било сериозен дестабилизирачки фактор во Македонија“.(89)

Наредното, четврто поглавје е посветено на претпоставките за појавата на Македонската револуционерна организација /93-124 стр./ . Согласно со поднасловот, пропагандите како фактор во Солунскиот вилает, авторот ја анализира дејноста на примарните пропаганди (грчката, бугарската и српската), како и на секундарните (католичката, протестантската и романската пропаганда). Посебно се осврнува и на ученичките бранувања во Солунската егзархиска гимназија. Меѓу другото, ја регистрира и дејноста на Теодосиј Гологанов. Ја проследува Младата македонска книжевна дружина. Притоа, посебно ги потенцира сп. Лоза и лозарството како ембрион на идната МРО. Посебно се задржува на обидите на видни македонски интелектуалци за создавање на револуционерна организација во Македонија. Притоа резимира: „Имајќи ја во предвид генезата на идејата за револуционерна организација во Македонија, неоспорен е фактот дека нејзината појава не претставува само реакција на османскиот владеечки систем, туку, во исто време реакција и одговор на странските пропаганди во Македонија, пред сè, на соседните балкански држави“.(124)

Петтата глава го опфаќа формирањето на Македонската револуционерна организација и нејзиното разгранување во Солунскиот вилает до 1896 година./127-178/. Со неа всушност почнува стожерниот дел на монографскиот труд распослан на 400 страници. /127-529/.

Во ова поглавје, авторот се задржува на формирањето на Македонската револуционерна организација, на нејзините први чекори на историската сцена, на судирот со Бугарската егзархија, како и на развојот и растежот на МРО во Солунскиот вилает до 1896 година.

Притоа, Ванчо Ѓорѓиев презентира мошне успешна елаборација на прашањето за никнување на Македонската револуционерна организација. Подробно ги анализира нејзините први правни акти. Потенцира: „Појавата на МРО претставува нов, квалитативен момент во нагорниот од на македонското националноослободително движење. Тоа е почеток на едно организирано, континуирано и планомерно националноослободително движење со јасно определена цел и политичка програма“. (135) И уште нешто: „МРО со програмските определби и со својата активност, не само што се спротивставила и конфронтирала со османскиот систем, туку и отворено застанала на патот на странските денационализаторски пропаганди. Таа станала бранител на македонската самобитност и поборник за независна македонска држава“. (532)

Авторот ги следи првите чекори на младата МРО во Солунскиот вилает. Го регистрира никнувањето на револуционерните кружоци. Меѓутоа, вистинското разгранување на организационата мрежа дошло по формирањето на првите комитети. „Првиот организиран комитет на МРО во внатрешноста на Солунскиот вилает и воопшто во Македонија бил во Кавадарци“ (156) во летото 1894 година. Потоа се појавил комитет во Неготино. Авторот накусо се задржува и на Ресенското советување и имплемен-

тацијата на неговите одлуки. Подробно го презентира разгранувањето на организационата мрежа во Солунскиот вилает-преку Ваташа, Кукуш, Воден, Ѓуменце, Ениџе-Вардар, Дојран, Гевгелија, Мачуково, Струмица, Серез, Горна Цумаја, Мехомија (Разлог), Мелник, Неврокоп. „Додека во Серскиот санџак до 1896 година егзистирале скромни организациони јадра на МРО, југоисточно во Драмскиот санџак, од расположивите извори тоа не може да се констатира“. (177-178) Така, „базичната мрежа на МРО во Солунскиот вилает била изградена во периодот од 1893 до 1896 година“. (532) Авторот го апострофира писмото на Даме Груев од март 1894 година во кое тој ја истакнува потребата „од формирање Комитет зад границата“ (148), две години пред озваничувањето на Задграничното претставништво на МРО на Солунскиот велигденски конгрес од 1896 година. Во летото 1895 година било одржано Солунското советување на МРО. „Тема на Советувањето бил односот на МРО кон Егзархијата и Македонскиот комитет во Софија. По советувањето Кондов заминал за Цариград, со писмо од Пере Тошев за Васил К’нчов. Оттаму отпатувал во Софија, каде во МК ги предал барањата на МРО“. (167)

Наредното, шесто поглавје е посветено на Врховниот македонски комитет и односите со МРО./181-212 стр./ Во него Ѓорѓиев опширно го елаборира формирањето на Македонскиот комитет во Софија, како и неговата Мелничка авантура од летото 1895 година. Авторот ги регистрира акциите на МРО кон овие настани. Ги забележува напорите на МК, а потоа ВМК, да се наметне над МРО. Притоа резимира: „МРО не ги прифатила

ултиматумите од ВМК. Ги избегнувала вешто и дипломатски, без да ги прекине односите, за да може да искористи материјална помош за делото. Веројатно, во таа релација треба да се смести и пловдивскиот МТЦРК. Надмениот и арогантен однос на ВМК кон МРО влијаел за свикување на Солунскиот конгрес на МРО и одлуката за Загранично претставништво во Софија“.(212)

Во седмата глава се проследува развојот на македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает во временскиот интервал помеѓу 1896 и 1900 година./215-297 стр./ Притоа станува збор за Солунскиот конгрес на МРО од 1896 година, за андартската провокација од истата, 1896 година, за мистериозната понуда, за Серскиот, Солунскиот и Струмичкиот револуционерен округ во 1896 и 1897 година, за односите на ТМОРО со бугарската влада, за Бугарското тајно револуционерно братство, ВМК и ТМОРО, четничкиот институт, како и за револуционерното националноослободително движење во третирантиот Вилает во 1898 и 1899 година.

Ванчо Ѓорѓиев ставил посебен акцент на Солунскиот априлски конгрес од 1896 година. Ги анализира неговите одлуки и го потенцира неговото значење за масовизирање на движењето. Се осврнува и на оружената провокација на грчката Етници Етерија во летото 1896 година. Ги регистрира и контактите со бугарската влада, особено со премиерот д-р Константин Стоилов. Ја проследува дејноста на Бугарското тајно револуционерно братство (1897-1899 г.). Посебно, ги акцентира штетните последици за македонското ослободител-

но дело по саморастурањето на Братството и инкорпорирањето на неговите водечки личности во МРО. Ги третира и релациите на линија МРО-ВМК и МРО-Бугарска егзархија.

Во 1897 година во Ениџе-Вардарско се појавила првата организациона чета на територијата на Солунскиот вилает, предводена од Апостол Петков Терзиев. Во 1898 година дошло до оживотворување на четничкиот институт. „Со пристигањето на Михаил Апостолов Попето, во Солунскиот вилает биле поставени основите на првата четничка школа, која исфрлила повеќе војводи“.(535) Притоа, посебно ја потенцира улогата на Гоце Делчев за разгранувањето на четничкиот институт.

Согласно со решението на Солунскиот конгрес од април 1896 година, на територијата на Солунскиот вилает никнале три од седумте револуционерни окрузи и тоа: Солунски, Серски и Струмички. Оттаму авторот минуциозно ја проследува револуционерната дејност во нив во посочениот временски период. Притоа, посебно се задржува на Валандовската афера од декември 1899 година.

Претпоследната, осма глава, Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает од 1900-1902 година, го чини најобемниот дел од монографскиот труд./299-453 стр./ Секако, тоа најмногу се должи на пресвртните настани од овој период. Притоа, авторот се задржува на односите помеѓу ТМОРО и ВМК, на Струмичкиот, Солунскиот и Серскиот револуционерен округ во 1900 година, на Солунската провала и не-

јзините последици, на заострувањето и прекилот на односите со ВМК, на Солунскиот и Струмичкиот револуционерен округ во 1901 година, на врховистичкиот продор во Струмичко и Серско, како и на аферата Мис Стон. Го разгледува и Солунскиот револуционертен округ за време на врховистичката провокација, потоа врховистичкото востание во Струмичкиот и Серскиот револуционерен округ, како и ставот на ЦК и Задграничното претставништво на ТМОРО кон врховистичкото востание и неговото влијание врз нив.

„Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает во интервалот помеѓу 1900 и 1902 година го карактеризира: масовизирање на движењето, развој на четничкиот институт, серија провали од кои најзначајни се Солунската и аферата Мис Стон, заострување на односите со ВМК и врховистичката провокација од 1902 година“.(299)

Притоа, бездруго, примат има Солунската афера од 1901 година. Авторот констатира: „Солунската провала го исфрлила на површина Бугарино Иван Гарванов, чии визии за македонското ослободително дело се прекршувале низ бугарска призма. Преземајќи го кормилото на Организацијата во свои раце, тој го свртел нејзиниот курс. Единствената позитивна придобивка од Солунската провала е што Османлиската империја и европската дипломатија, за првпат од постоењето на ТМОРО, разбрале и признале дека таа се бори за независна македонска држава“.(536)

Покрај тоа, Ѓорѓиев се задржува и на тешките последици предизвикани од аферата за револуционерното дело

во „Солунско, Кукушко, Гевгелиско, Дојранско, Воденско, Тиквешко“.(337) Авторот специјално го анализира текот на Солунскиот процес од 1901 година. Го потенцира значењето на циркуларот на задграничните претставници Гоце Делчев и Горче Петров од март 1901 година. Се осврнува и на струмичката Новоселска афера од есента 1901 година. Мошне успешно ја реконструира аферата Мис Стон. Го елаборира разгранувањето на четничкиот институт. Изнесува бројни податоци за дејноста на револуционерното движење во трите окрузи. Луцидно ја анализира преписката на ЦК со Задграничното претставништво на МРО од втората половина на 1902 година и донесува адекватни заклучоци. Ја проследува авантуристичката турнеја на полковникот Анастас Јанков. Го определува вистинското место на Тушимското „востание“. На крајот од поглавјето опширно ја презентира Горноџумајската провокација од есента 1902 година и нејзините тешки последици за македонското револуционерно движење.

Во последната, деветта глава, авторот Ванчо Ѓорѓиев го расветлува македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает во бурната 1903 година. /457-529 стр./

Притоа ги опфаќа Солунскиот јануарски конгрес од 1903 година, последните напори на Гоце Делчев за ревиизија на конгресното решение за востание, Солунските атентати, дволичноста на Бугарија, подготовките за востание, востаничките дејства во Солунскиот револуционерен округ, положбата во Струмичкиот револуционерен округ, востанието во Серскиот револуционерен округ, како и неговите

последници.

Авторот главното внимание го свртува на Солунскиот јануарски конгрес, солунските атентати и, на самото Илинденско востание на територијата на Солунскиот вилает. Потенцира дека „Конгресот подоцна бил оквалификуван како незаконски и нелегитимен. Меѓутоа, на Гарванова не му била важна легитимноста на Конгресот, туку Конгрес кој ќе обезбеди легитимитет на одлуката за востание“.(538) Натаму, ги регистрира Делчевите безуспешни напори за ревизија на конгресното решение. Со посебен интерес ја разработува проблематиката сврзана за гемисиите и солунските атентати. На крајот од последното поглавје, авторот посветил соодветен простор на предвостаничките и востаничките активности во Солунскиот вилает. „Во Солунскиот вилает за време на Востанието бил прифатен концептот на засилени четнички дејства проследени со терористички акции, без масовно вклучување на населението“.(538) Оттаму, востаничките бранувања во Солунскиот вилает ни оддалеку не наликуваат на оние од Битолскиот вилает. „Притоа, во Солунскиот револуционерен округ до позначајни дејства дошло во Кукушко, Гевгелиско и Еницевардарско. Во останатите околии нивниот интензитет бил послаб... Во Струмичкиот округ немало востанички активности“.(538-539) Дотогаш, во Серскиот револуционерен округ бил одржан окружен конгрес во почетокот на септември 1903 година, при што, за почеток на востанието бил определен верскиот празник Крстовден (27 септември). Заедничките бледи акции на централистичките сили на Сандански и врховистичките на Цончев биле

реализирани во Мелничко и Демирхисарско. Освен тоа, востанички акции биле изведени и во Неврокопско. „Најголеми размери востанието зело во Разлошко. Тамошните дејства наликуваат на оние во Битолско“.(539) Дотогаш, „во останатите околии, серска, драмска и горноџумајска востанието се свело на неколку судири со аскерот“.(539) Вршејќи рекапитулација на Илинденското востание на територијата на Солунскиот вилает, Ѓорѓиев поаѓа од Мемоарот на Внатрешната организација: „За време на Востанието во Солунскиот вилает имало 38 судири. Од нив 22 во Серскиот санџак, а 16 во Солунскиот. Во текот на борбите во Солунскиот вилает биле ангажирани 3544 четници, од кои 109 загинале“.(527)

И, на крајот, авторот Ванчо Ѓорѓиев во мошне концизниот заклучок, презентира успешна синтеза на обемиот монографски труд. Притоа истакнува: „Македонското револуционерно националноослободително движење во периодот од 1893 до 1903 година зема значајно место во историјата на македонскиот народ“. Тоа е еден од најбурните и најдраматичните периоди во борбата на македонскиот народ за слобода и независна држава. Во него своите животи ги положиле плејада македонски синови. Тие успеале да го подигнат и раздвижат македонското прашање на меѓународен план пред големите сили. Во меѓувреме, соседните балкански држави во меѓусебните преговори и договори ја кроеле картата на Македонија. Деценија подоцна тоа станало реалност.

Македонската илинденска генерација го најави Вториот македонски Илинден. Нивниот идеал за независна македонска држава стана реалност

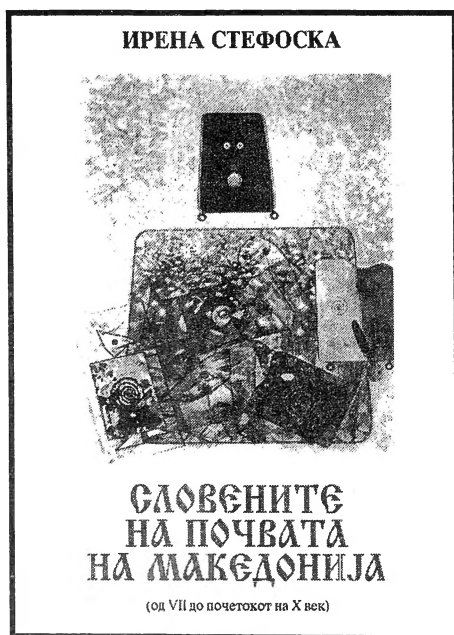
само на еден дел од територијата на Македонија“.(539)

Монографскиот труд Слобода или смрт, односно Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает (1893-1903 г.) од д-р Ванчо Ѓорѓиев, поседува високи научни валери. Во него авторот се претставува како зрел научник, со крупни научни квалитети.

Оваа волуминозна монографија на маестрална тема, ја збогатува македонската историографска мисла во сферата на историјата на македонското револуционерно националноослободително движење од крајот на 19 и почетокот на минатиот, 20 век.

Димитар ДИМЕСКИ

**Ирена Стефоска: СЛОВЕНИТЕ НА ПОЧВАТА НА
МАКЕДОНИЈА (од VII до почетокот на X век), СИГМА-
ПРЕС СКОПЈЕ 2002, 162 страни, 1 табела**

Трудот, според зборовите на авторот, претставува делумно изменета и дополнета магистерска теза одбранета на Универзитетот во Белград во 2001 година. Содржи предговор, вовед, три глави поделени на подглави, заклучок, библиографија (извори и литература) и индекс, но не и рецензенти.

Делото обработува проблеми кои се однесуваат на раните словенски заедници на територијата на Македонија. Оваа тематика, иако предмет на повеќедецениско интересирање на научната јавност во светски рамки, бива третирана и од И. Стефоска, која се обидува да понуди свое видување од различни перспективи. Притоа, користи методи не само од историската, туку и од други општествени науки.

Првата глава „Словените и Аварите на Балканот и во Византија- *Vargari contra Romanos*“ е поделена на две подглави: „Империјата во VI век: време на сништа“; „Доаѓањето на Словените на Балканот: *In Aurora Orbis Byzantinoslavici*“. Оваа глава, како што и самиот автор нагласува во Воведот на трудот, претставува воведно поглавје во кое, во првата подглава е направен краток преглед на настаните и состојбите во Византија во VI и првата деценија на VII век, а во втората подглава се скицирани случувањата и околностите поврзани за доаѓањето на Словените на Балканот, нивните врски со другите варварски племиња-